Julemøte

Onsdag 2. desember 2015

Vinderen Historielag ønsker velkommen til julemøte i
peisestuen i Ris menighetshus
onsdag 2. desember kl. 19.00

Leif Gjerland vil snakke om sin bok

Elleve byer i Oslo

Vi serverer kaffe og hjembakt kringle!

Velkommen!
Finn Holden

Tuengen gård

Tekst: Finn Holden

Foto og bilder: Oslo Museum/ bildebasen til Vinderen Historielag og Clemens Saers

Tuengen er en relativt ny gård midt mellom gårder som er over tusen år eldre. Den ble skapt av Severin Andersen i 1850-årene, ved å kjøpe opp jorder fra nabogårdene. I dag er bare våningshuset igjen, Tuengveien 10.

De fleste gårdene i Aker er gamle. Vin-gårdene, med gammel norrøn endelse på - vin = eng, beitemark, som Holmen, Borgen og Frøen, er fra århundrene før vikingtiden. Gårder med naturnavn, som Ris= krattskog, er enda eldre.

Den opprinnelige gården i området var Borgen, egentlig byrgvin, borgen på engen. Dette var en stor og gammel gård, som i 1820- og -30-årene ble delt i fire bruk: Store Borgen

«Tuengen i Vestre Aker», malt en høstkveld i 1836 av Knud Bull, bror av Ole Bull og arkitekt Georg A. Bull (stasjonene Østbanen og Vestbanen). Knud Bull flyttet til England, der han ble dømt for pengeforfalskning. Han ble sendt med andre straffanger til Australia, der han hadde suksess som maler. Det er opprettet et museum for Knut Bull i Tasmania. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum.

Selskap for gårdens folk på Tuengen gård i 1898. Charlotte Andersen (1822-1907) holdt to slike selskaper for ansatte hvert år. Se egen artikkel på side 28.

Charlotte Louise Andersen, f. Kraft. ca 1880.

(Borgenveien 27), Lille Borgen (Borgenveien 14), Lille Borgen (Tuengen allé 4) og Tuengen (Tuengveien 10). Navnet Tuengen er klart, tuengen var en beitemark som ikke ble dyrket opp og hvor det vokste opp gresstuer.

Statsråd og høyesterettsassessor Wilhelm Sørensen kjøpte Tuengen og bygde et våningshus i én etasje. I 1856 kjøpte bankier og generalkonsul Severin Chr. Andersen gården. Han bygde på en etasje og kjøpte jorder fra nabogårdene Store Borgen og Grimelund.

Skatteprotokollen for Aker 1864 forteller at på Tuengen bodde handelsborger og gårdbruker Severin Andersen, 45 år, med kone, en

Tuengen gård slik den ser ut i dag. Det har vært mye fortetning rundt huset de siste årene.

pleiesønn, fire tjenestepiker og tre tjenestedrenger.

Kommunen ivrig tomtekjøper

I følge matrikkelen av1869 var S. C. Andersens gård på 215 mål. Den hadde ikke ett samlende navn, men gårdsnummer 36, bruksnr. 1. Gården hadde to hester og fem-seks kuer og dyrket fire tønner med rug, bygg og havre. På Store Borgen på 121 mål bodde garver Carl Borgen. Han dyrket også korn og 40 tønner poteter, men det står ikke noe i matrikkelen om husdyr. På Lille Borgen (Borgenveien 14) på 55 mål bodde boktrykker Fabritius. Han hadde to hester og tre kuer og dyrket korn og 12 tønner poteter. I 1888 var situasjonen den samme.

På denne tid kjøpte kommunen bare store tomter for å anlegge kirkegårder og gravlunder. Kristiania kommune kjøpte store jorder av Frogner hovedgård for å anlegge gravlund, men jorden var ikke dyp nok og ble i stedet til Frognerparken. Kommunen måtte ut på nytt, og kjøpte i 1897 74 mål fra Tuengen, 57 mål fra Store Borgen og 75 mål fra Store Frøen til Vestre gravlund:

Etter bankierens død drev enken Charlotte Andersen Tuengen til sin død i 1907. Hun var en driftig dame og fikk oppkalt Charlotte Andersens

vei etter seg (se artikkel om henne på side 28). Etter hennes død overtok adoptivsønnen eiendommen inntil Halfdan Nobel Roede kjøpte gården i 1919. Tuengen ble i denne tiden utparsellert slik at bare våningshuset sto igjen.

Solgte tomter langs banen

Vi vet at Holmenkollbanen fra 1898 med en gang førte til en oppstykking av gårdene som lå inntil banen. I 1903 hadde Vinderen skilt ut 100 tomter (matrikkelnummer), Grimelund 99, de to Holmen-gårdene 123, Ris 63, mens Tuengen foreløpig bare hadde solgt ut tomt til Vestre gravlund. Men utover 1900-tallet skjedde den store oppdelingen, sikkert forsterket etter at Smestad-banen ble anlagt i 1912. Bare våningshusene står igjen på Borgen-gårdene.

Kilder:

Finn Holden: Vinderen fra fangstboplass til moderne bydel, Oslo
Finn Holden: Akergårder i Oslo, Oslo
Else Mustad Astrup: Gårder i Vestre Aker – et streiftog, Oslo 2001.
Oslo byleksikon, femte utgave, Oslo 2010.
Henning Sollied: Akersgårder, Oslo 1948.

Tuengen gård, hvor det i dag bor to familier.

Paul Hartmann – finansminister i London-regjeringen under Den annen verdenskrig

Tekst: Øyvind Gaukstad

Foto: Stig Rune Pedersen og arkiv

I forrige utgave kom vi i skade for å trykke en uferdig og avkortet versjon av artikkelen til Øyvind Gaukstad. For å gjøre godt igjen følger her artikkelen om Paul Hartmann i sin helhet.

Tidligere i Vinderen Historielags medlemsblad er det blitt skrevet om møtene på Grimelund gård sommeren 1941. Både Lajla Heyerdahl, Bjørn Christophersen og undertegnede har tatt for seg ulike sider ved disse møtene. Ett av diskusjonstemaene på møtene var hvordan man kunne skape en bedre og mer tillitsfull kontakt mellom hjemme- og utefront. Deltagerne på møtene mente at det var sterkt behov for å informere London-regjeringen om den illegale kamp som var i gang i Norge. Denne artikkelen vil ta for seg den rolle som Paul Ernst Wilhelm Hartmann kom til å spille som denne gruppens utsending til London-regjeringen. Denne gruppen er i ettertid kjent som Kretsen.

R-gruppen

20. juni 1941 møttes en gruppe menn til middag i konsul Hans Halvorsens hjem i annen etasje på Grimelund gård på Vinderen. Det var overrettssakfører Tor Skjønsberg som hadde tatt initiativet til møtet. Bakgrunnen var at R-gruppen, som hadde ledet oppbyggingen av den sivile motstand i løpet av høsten 1940 og våren 1941 var blitt sterkt redusert. Flere av de ledende personene var arrestert, og andre hadde forlatt landet.

Allerede høsten 1940 ble det altså arbeidet for å få etablert en sentral ledelse for hjemmefronten. Mange av dem som under Riksrådsforhandlingene hadde arbeidet for å få politikerne til å innta en klar og fast holdning, holdt kontakten også etter 25. september 1940, og flere av dem fant plass i den gruppen som fikk navnet R-gruppen, blant annet Einar Gerhardsen, Lars Evensen, Olaf Helset, W. Werenskiold. Den datoen presenterte for øvrig Reichskommissar Terboven sin nyordning med utnevnelse av 13 kommissariske statsråder. Samtidig kunngjorde han at Administrasjonsrådet fra 15. april samme år var opphørt.

Reaksjonene på det som skjedde fra tysk hold var meget sterke denne høsten. Johan Scharffenberg var for

Josef Terboven (1898 - 1945). Her avbildet på en fyrstikkeske. Disse eskene ble laget i Tyskland for å vise fram de fremste nazistiske lederne under Den annen verdenskrig.

eksempel en uredd og sterk talsmann for Norges rett til frihet og selvstendighet. Trond Hegna, som var redaktør i Stavangeravisen 1. mai, skrev en krass reaksjon på Terbovens tale i forbindelse med nyordningen. Begge disse mennene ble umiddelbart arrestert.

Sivil motstandskamp

Den sivile motstandskampen gav seg etter hvert forskjellige utslag. Den 3. april 1941 undertegnet formennene i 22 foreninger og forbund et protestbrev, som de sendte til Terboven. I månedene som var gått etter 25. september 1940, hadde flere organisasjoner overveiet om de skulle protestere offentlig mot de mange overgrep fra NS sin side. Et visst samarbeid mellom organisasjonene begynte å ta form. Protestbrevet av 3. april hadde liten virkning, men uroen fortsatte og 15. mai ble siste hånd lagt på et av de mest sentrale dokumentene fra krigsårene, nemlig protesten fra 43 landsomfattende organisasjoner med et frontalangrep på NS og dets politikk. Først en måned senere, den 18. juni, ble alle protestunderskriverne innkalt til Terboven, som skjelte dem ut. Seks av dem ble arrestert, de øvrige slapp ut. Men det var helt klart for alle at denne dagen ville bli stående som en merkedag i hjemmefrontens kamp.

Det ovenstående viser at det var mye som var i ferd med å skje i den sivile motstandskampen. Tor Skjønsbergs tanke, som han flere ganger hadde luftet i samtaler med Hans Halvorsen, var at tiden nå var inne for å samordne motstanden og skape et lederorgan. Han ønsket å få til et effektivt etablert samarbeid mellom regjeringen i London og en sentral hjemmefrontledelse. Og det er her Paul Hartmann kommer inn i bildet.

Paul Hartmann

Paul Hartmann var født i Kongsberg i 1878, tok eksamen artium i

Paul Ernst Wilhelm Hartmann (født i Kongsberg 12. oktober 1878, død 5. desember 1974 i Oslo).

Kristiania i 1896 og ble cand. jur. i 1901. Deretter hadde han blant annet ulike kommunale stillinger i hovedstaden inntil han høsten 1928 ble finansrådmann, en stilling han hadde til sommeren 1941 da han søkte avskjed på grunn av samarbeidsvansker med NS- styresmaktene. Allerede i god tid før krigsutbruddet i 1939 hadde Hartmann vært forutseende og planlagt hva som burde gjøres hvis det brøt ut krig i Norge. I første finansutvalgsmøte etter krigsutbruddet i september -39 ble det opprettet et kriseutvalg med fullmakt til å foreta avgjørelser som hastet, blant annet provianterings- og luftvernsaker. I aprildagene -40 arbeidet han for å få den kommunale administrasjon inn i ordnede forhold. Men arbeidet foregikk under stadige forhandlinger med tyskerne og Administrasjonsrådet, og det var stadig tvil om hva man skulle etterkomme og når man burde protestere.

Foruten sitt daglige kommunale arbeid stod Hartmann i denne tiden stadig i kontakt med andre som var interessert i den politiske utviklingen, blant annet Scharffenberg, Brøgger, Paal Berg, Gunnar Jahn, Didrik Arup Seip og biskop Berggrav. Disse mennene var bestemt imot noe kompromiss med tyskerne, og det var enighet om at det var riktig at regjeringen forlot landet. Det var stor forbitrelse over den ettergivenhet som ble vist fra Stortingets presidentskaps side sommeren 1940. Hartmann var meget bestemt i sitt forhold til tyskerne og til Quisling. Ett eksempel er følgende: Den 14. april ringte Quislings adjutant, Frank Knudsen, til Hartmann og ba ham møte hos Quisling. Hartmann fremholdt imidlertid som sin klare mening at verken han eller ordføreren burde møte, da det kunne bli oppfattet som en anerkjennelse fra kommunens side av Quislings regjering.

Riksrådsforhandlinger

Sommeren 1940 presset tyskerne på for å få gjennomført en politisk nyordning, noe som i første omgang ble avvist av Administrasjonsrådet. De videre forhandlinger ble ført av Stortingets presidentskap, som ble hardt presset av tyskerne på en del sentrale punkter, blant annet at

Stortinget skulle uttrykke mistillit overfor regjeringen Nygaardsvold, be Kongen abdisere og opprette et Riksråd. I hele denne perioden søkte Hartmann sammen med andre å motarbeide at det ble sluttet en overenskomst mellom presidentskapet og Administrasjonsrådet på den ene side og de tyske myndigheter på den annen side. Da Riksrådsforhandlingene brøt sammen og Terboven hadde annonsert sin nyordning for styring av landet, konsentrerte Hartmann seg først og fremst om den kommunale virksomheten.

Tor Skjønsberg (1903 - 1993). Les mere om ham i Vinderen Historielags medlemsblad nr. 2 2014.

Møte på Grimelund gård 20. juni

Hele denne tiden hadde Hartmann kontakt med de ledende innenfor den daværende hjemmefront. En dag i begynnelsen av juni 1941 kom Tor Skjønsberg til ham og drøftet spørsmålet om det ikke hjemmefra burde gjøres noe for å få en mann inn i regjeringen som kunne representere hjemmefrontens oppfatninger. Skjønsberg mente at det var viktig å få drøftet disse spørsmålene med de mennene som allerede hadde engasjert seg i aktivt motstandsarbeid, og som var kjent for sin uredde og faste holdning overfor tyskerne. Som en oppfølging av disse overveielsene ble det altså invitert til et møte 20. juni 1941 på Grimelund gård. I alt 10 menn var til stede på dette første møtet.

Til middagen hos verten Hans Halvorsen var følgende til stede: Høyesterettsjustitiarius Paal Berg, direktør i Statistisk Sentralbyrå Gunnar Jahn, rektor ved Universitetet i Oslo, Didrik Arup Seip, redaktør i Morgenbladet Olaf Gjerløw, stortingsmann Carl P. Wright, høyesterettsadvokat Øystein Thommesen, overrettssakfører Tor Skjønsberg, nestformann i Arbeiderpartiet Einar Gerhardsen og finansrådmann i Oslo Paul Hartmann.

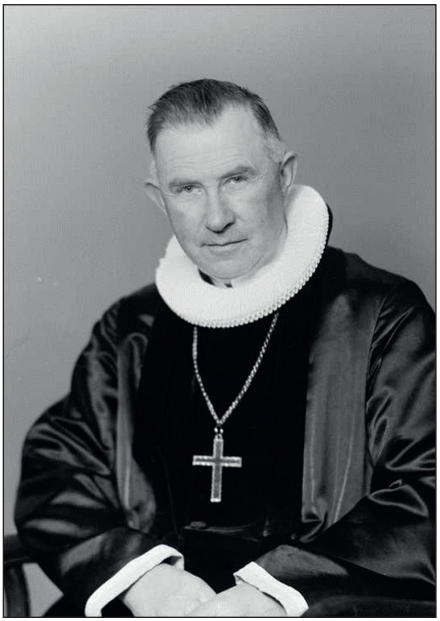

Eivind Berggrav (1884 - 1959). Berggrav var en av flere samfunnstopper som gjorde seg bemerket ved krigsutbruddet i 1940. Han spilte en viktig rolle ved opprettelsen av Administrasjonsrådet og var med på riksrådsforhandlingene frem til 17.6.1940.

Valg av Hartmann som utsending

På møtet var det ingen utpreget samstemmighet om nytten av å sende en mann over til London. Hartmanns navn ble nevnt som en aktuell kandidat til å reise. Samme sommer tok Hans Halvorsen derfor flere ganger kontakt med Hartmann. Selv søkte Hartmann råd hos blant annet Gunnar Jahn og biskop Berggrav. Sistnevnte mente at det kanskje var mer nyttig for Norges sak at de menn som betød noe, var hjemme. Hartmann var meget i tvil om han skulle si ja til oppdraget. Men da det etter hvert ble sterk enighet i gruppen om at han burde reise, gav han til slutt sitt samtykke. I begynnelsen av august fikk Hartmann gjennom to forskjellige kanaler meddelelser om at Kongen og regjeringen bad ham om å komme til London og gå inn i regjeringen. Hvilke grunner som talte for at nettopp Hartmann skulle representere Kretsen i regjeringen i London, er fortsatt uklart. Gjennom sitt arbeid som finansrådmann hadde Hartmann imidlertid bred kontaktflate til alle de politiske partiene. Det var også et moment at han hadde en borgerlig bakgrunn. Han trodde på en sterk offentlig administrasjon, var svært saksorientert og meget ryddig. For Hartmann var det også viktig at Arbeiderpartiet støttet hans kandidatur som utsending til London. Med sine mange utmerkede kvalifikasjoner var han en person som fikk støtte i forskjellige leire. Dessuten og kanskje det viktigste: Han var mindre preget av den til dels sterke mistillit til regjeringen som rådde i Kretsen.

Mange år senere, i et portrettintervju i Aftenposten 13. juni 1964 ble Hart-

mann omtalt på følgende måte: «Han er stadig å se i kommunale omgivelser, levende opptatt av sakene. I skrift og tale viser han at han har det store overblikk. Han fordyper seg gjerne i fortiden, men er vel informert om alt som rører seg i nutiden, og hans innlegg i avisene røper en bemerkelsesverdig interesse for hva fremtiden kan bringe. En rank og våken mann, som årene ikke kan ha gjort noe vondt.» Dette intervjuet presenterer en mann som med sin beskjedne og nøkterne væremåte kom til å innta en viktig posisjon under krigen.

Saker som ble drøftet

I et nytt møte på Grimelund i august 1941 tok Hartmann opp hvilke saker det var ønskelig at han tok opp med regjeringen i London. Etter hans mening måtte det først og fremst være å gi fyldige opplysninger om hjemmefrontens stilling, om samholdet hjemme innen alle lag og partier og om hvordan hjemmefronten så på regjeringens stilling, og

Regjeringen forlot Norge sammen med kong Haakon og kronprins Olav 7. juni 1940, kort før de norske styrkene kapitulerte 10. juni. Regjeringen tok sete i London, men frem til april 1942 satt to statsråder, Mowinckel og Frihagen, i Stockholm. Eksil-regjeringen går også under navnet «London-regjeringen». Norge var sammen med Nederland de to okkuperte land som hadde en anerkjent regjering under krigen. Wikipedia.no

Kong Haakon 7. (1872 - 1957) ledet den norske regjeringen i London. Bilde er tatt rett etter freden i 1945.

hvordan Administrasjonsrådet hadde arbeidet for å forsvare landets interesser mot tyskerne og quislingene. På møtet ble det dessuten drøftet hva som måtte skje den dag Norge igjen var et fritt land. Det var enighet om at regjeringen burde stille sine plasser til disposisjon straks ved hjemkomsten og at en ny regjering måtte representere alle partier og lag og med vesentlig innslag av hjemmefrontens menn. Det var liten stemning for at det sittende Storting skulle fortsette etter krigens slutt.

Til London

Tidlig i september måned dro Hartmann via Sverige og Skottland til London, hvor han ble godt mottatt den 8. september. Det første formelle møtet med regjeringen fant sted noen dager senere og falt ikke særlig heldig ut. Han presenterte der Kretsens notat, som hadde til dels krasse og klare formuleringer. Flere av momentene som stod i dette notatet, er skissert ovenfor. I sine memoarer skriver Hartmann: « …jeg forsto at det ikke var synderlig enighet om mitt synspunkt. Jeg ga uttrykk for dette, og sa at det ikke var min mening at det nå var nødvendig å ta noen bestemmelse om dette punkt (særlig regjeringens fratreden ved hjemkomsten).» Han understreket at han var innstilt på «….lojalt samarbeide i regjeringen for de oppgaver som alle var enige om til Norges gjenreisning.»

Hartmann gikk inn i regjeringen som konsultativ statsråd. Senere samme høst ble han finansminister, en posisjon han hadde til krigens slutt. Olav Riste skriver i Norsk Biografisk Leksikon: « Hartmanns personlige samarbeidsvilje la grunnlaget for ei utvikling fram mot eit gradvis betre samarbeid mellom utefront og heimefront – eit heilt avgjerande vilkår for at London-regjeringa skulle kunne vareta Norges interesser i krigsalliansen….Som finansminister i London-regjeringa kom Hartmann til å spele ei aktiv og konstruktiv rolle i utforminga av ordningar for å tryggje økonomisk og finansiell stabilitet under avviklinga av okkupasjonsstyret.»

I de årene Hartmann tilbrakte i London deltok han jevnlig i regjeringskonferanser. Han var ofte en kompromissets mann, som forsøkte å finne konstruktive løsninger på van-

Johan Nygaardsvold, (1879 - 1952) var statsminister 1935–1945. Her ankommer han og eksilregjeringen til Oslo 31. mai 1945. Til venstre for ham Trygve Lie. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv

skelige saker. Hvis konklusjonene etter hans mening var håpløse, kunne han reagere. Han kunne komme med skarpe utbrudd, særlig når folk kom med påstander det ikke var hold i. I familien var det velkjent at han kunne bruke kraftuttrykk som «vås» eller «tøv». Men etter en utblåsning var han ferdig med saken og gikk videre.

I 1943 oppstod det sterk uenighet mellom Kretsen og regjeringen vedrørende spørsmålet om stillingen til de lokale styringsorganene. Dette ble knyttet sammen med spørsmålet om regjeringens skjebne. Kretsen nektet å la de gamle kommunestyrene komme sammen for å velge hvem som skulle stå for styringen inntil nye valg kunne holdes. Hartmann tok avstand fra den harde linjen og medvirket til at striden ble løst gjennom et kompromiss som stort sett utsatte konfliktspørsmålet til frigjøringen stod for døren. Det hører med til historien at overgangen fra krig til fred i Norge i all hovedsak kom til å følge regjeringens opplegg.

Hartmanns memoarer

I 1955 utgav Hartmann sine memoar-

Den engelske statsministeren Winston Churchill (1874 - 1965) inspiserer ødeleggelsene i London etter de tyske bombardementene i 1940 - 1941.

er og dagboksnotater fra krigsårene – «Bak fronten». Hans åpenhjertige avsløringer av indre stridigheter på utefronten og kritikk av navngitte personer vakte stor oppsikt. I forordet hadde Hartmann skrevet at «jeg har ikke ment å såre noen». Han hadde ikke trodd at det skulle bli så mange reaksjoner. Han regnet med at folk var klar over hva som skjedde i London.

I boken skriver han følgende om sitt oppdrag i London: «Endelig vil jeg gjerne ha sagt at jeg utvilsomt ikke hadde kommet til å reise over til London, hvis jeg hadde hatt en anelse om at krigen skulle vare så lenge. Jeg tror også at jeg kunne ha gjort vel så megen nytte ved å være hjemme. Dette kan man imidlertid ikke vite noe bestemt om, særlig da det er meg meddelt at jeg sto på listen over folk som skulle arresteres i september 1941.»

Paul Hartmann var en av de første statsrådene som kom tilbake til Norge, som medlem av den regjeringsdelegasjonen som kom til landet 12. og 13. mai 1945. Han tok avskjed sammen med resten av regjeringen

Nygaardsvold 23. juni 1945 og gikk tilbake til stillingen som finansrådmann i hovedstaden, frem til han nådde pensjonsalder i 1948.

Kilder:

- Samtale med Paul Hartmanns barnebarn: Anne, Audun og Ole H. Krohn.
- Paul Hartmann: Bak fronten, 1955
- Olav Riste om Paul Hartmann, Norsk Biografisk Leksikon
- Aftenposten 13. juni 1964, portrettintervju med Hartmann
- Ole Kristian Grimnes: Hjemmefrontens ledelse, Oslo 1977
- Rolf Kluge: Hjemmefrontledelsen tar form - Kretsen dannes sommeren 1941, 1970
- Tore Gjelsvik: Hjemmefronten, Oslo 1977
- Wikipedia. Fra lokalhistoriewiki.no
- Krigens dagbok, Norge 1940-45, Forlaget Det Beste, 1984
- Lajla Heyerdahl: «Tor Skjønsberg-en av Hjemmefrontens ledere» Vinderen Historielags blad nr. 4 2006
- Bjørn Christophersen: «Grimelund gård som møteplass sommeren 1941», Vinderen Historielags blad nr. 2 2014
- Øyvind Gaukstad: «Grimelundmøtene sommeren 1941», Vinderen Historielags blad nr. 1 1995

Paul Hartmann er gravlagt på Seminarkirkegården i Kongsberg.
Foto: Stig Rune Pedersen.

Bildet er tatt av Rolf Hansen sommeren 1965. Rolf er vokst opp på Borgen, men flyttet til Seattle, USA og hjemme i Norge hvert tredje år. Rolf er nå 86 år gammel. Bildet er høyre del av et større bilde som

USA med sin norske kone i midten av 50-årene. Rolf er ivrig medlem av Vinderen Historielag som blir presentert her på midtsiden i nr. 1, 2016. Venstre delen ble presentert i blad 3 2015.

Bjørn Ræder 1916-1944

Tekst: Hanne Groth

Foto: Private bilder

Johan Christopher Bjørn Ræder, kalt Bjørn, ble født i Belgia 6. juli 1916, som nest eldste sønn av Johan Christopher Bjørn Ræder og Gudrun, f. Smith. Faren var ansatt som ingeniør ved Zinkwerkene i Neerpelt i Belgia. Familien ble utvist av tyskerne i 1917 og flyttet hjem til Villa Skansen i Holmenkollveien 109 (omtalt i Vinderen Historielag nr. 3/2008), hvor søskenflokken på etter hvert fem vokste opp: Jacques, Bjørn, Inge og tvillingene Guri og Kari.

Bjørn var en aktiv og ivrig sportsgutt. Han gikk sterkt inn for fjellklatring og tilbrakte alle sine ferier med klatring i Jotunheimen i gruppen rundt Arne Næss. Han ble opptatt i den eksklusive Norsk Tindeklubb og ble etter hvert kjent som en fremragende fjellmann og klatrer, påtok seg de vanskeligste oppgaver og løste dem med usedvanlig dyktighet og sikkerhet. Han var også en habil langrennsløper, deltok med gode plasseringer både i 18-km i Holmenkollrennene og Birkebeineren.

Kjempet i Finland

Bjørn Ræder omtales som en av de sjeldne, en ung mann av overbevisninger, hvis mot ble sett av andre men ikke av ham selv. En som så utover, hjalp der han trodde han burde hjelpe og hadde lite til overs for dem som søkte selvhevdelse.
Så da russerne angrep Finland i 1939, var det naturlig for ham å melde seg som frivillig infanterist. Der deltok han i kamphandlingene i Lappland i februar 1940.

Han kom hjem til Oslo 9. april 1940, rakk akkurat å spise middag med familien, før han dro av sted for å melde seg til motstandsstyrkene og deltok med heder under felttoget her sørpå. Etter kapitulasjonen i juni var det en selvfølge at han ble med i det illegale arbeidet. Han fikk kontakt med britisk etterretning og arbeidet en stund som radiooperatør med chiffrering og dechiffrering, men ønsket etter hvert å komme i aktiv tjeneste.

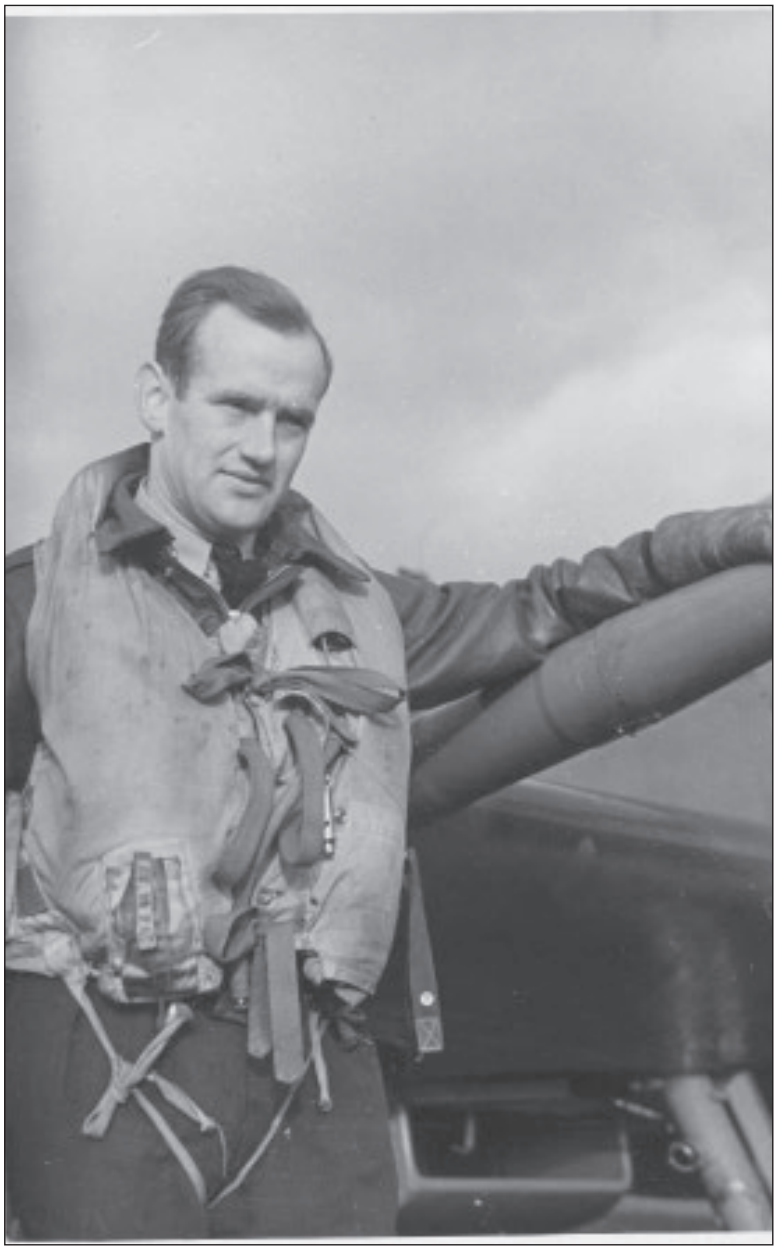

Wing Sergeant Bjørn Ræder poserer med fallskjerm i desember 1942. Flytypen var Spitfire, et av de mest effektive jagerflyene England brukte under Den annen verdenskrig. Se også neste side.

Bjørn Ræder

Utdannet jagerflyver

Med en kryptisk hilsen til familien, ” Det sorte får drar videre”, rømte han og noen kamerater i oktober til Ålesund. Der fikk de og noen marineoffiserer rekvirert en skrøpelig fiskeskøyte. Det var skyet og dårlig vær, og ikke lenge etter avreisen brøt motoren sammen. De drev hjelpeløst omkring, måtte kaste alt av kompromitterende utstyr over bord, men ble heldigvis ikke oppdaget av tyskerne. De ble til slutt plukket opp av en annen fiskeskøyte som loset dem tilbake til Ålesund. Neste tur gikk heldigvis bra og de kom seg til Skottland. Der meldte Bjørn seg til Royal Air Force Training Camp for å bli flyver.

Som så mange andre norske ble han sendt til Canada og utdannet seg til jagerflyver ved ulike flyskoler, deriblant ”Little Norway” utenfor Toronto. Etter endt utdanning som fant sted på prærien i Saskatchewan, ble de ferske pilotene bevilget 14 dagers permisjon som Bjørn og vennen Per Bergsland benyttet til å klatre i The Canadian Rockies.

Turen gikk til Banff i Alberta og videre til fots. Etter to harde dagsmarsjer kom de til Camp Assiniboine, et eldorado for fjellfolk med ørretfiske, bjørnejakt og høye fjelltopper, deriblant en tind som ingen hadde klart å bestige. Men Bjørn og Per kom seg til topps etter seks timers strevsom klatring. Toppen er omtalt i "Climbers Guide to the Rocky Mountains of Canada South" som Raeder Point.

Bjørns interesse for fjellklatring startet allerede i guttedagene i hengene på Kolsås. Blant hans meritter hører med at han klatret til topps i en av Tryvannsmastene og til toppen av Heftye-bautaen ved Midtstuen. Der la han en 50-øring som kanskje befinner seg der den dag i dag.

I fallskjerm over Frankrike

Tilbake til England kom Bjørn våren 1942 for videre trening med ulike flytyper, Hurricane, Spitfire og Tempest/Typhoon. Favoritten var Spitfire som han døpte Litagod etter en av geitene på Skansen. Og fra juni var han stasjonert i 132 (N) Wing i North Weald, som var flybasen for de norske jagerskvadronene 331 og 332 hvor The Royal Norwegian Air Force Wing samarbeidet med britenes No 11 Group. I følge Bjørns egen dagbok ble hans skvadron satt inn i raidet mot Dieppe i august 1942, og fra da av deltok han jevnlig i alle slags tokt.

Han forteller også i dagboken om det gode samholdet blant jagerflyverne og livet i North Weald både på fritid

Bjørn Ræder tilhørte skvadron 332 av The Royal Norwegian Air Force Wing. Her er både flyvere og mekanikere samlet.

og jobb, og gir noen hårreisende beskrivelser av sine tokt og kamper mot "erkefienden", tyskernes Focke-Wulf. Men den mest dramatiske beskrivelsen er fra da han 13. mai 1943 skulle eskortere B 17 Flying Fortresses på raid over mål i Nord-Frankrike. Hans Spitfire ble så skadet i kampen at han måtte nødlande. Flyet kræsjet nær Somme hvor det ligger den dag i dag, mens Bjørn hoppet ut i fallskjerm og klarte å gjemme seg for tyskerne. Takket være gode franskmenn og motstandsfolk lyktes han å holde seg i skjul, og komme seg fra St Quentin i Picardie via Paris, Bordeaux, Pyreneene, Madrid og til Gibraltar, hvor han endelig, etter over to måneders nervepirrende flukt kunne fly tilbake til England.

Skutt ned over Belgia

Bjørns svenske slektning, Lars Gyllenhaal, har senere foretatt den samme fluktruten og oppsporet noen av hjelperne fra den gang. Han fant til og med restene av flyet og fikk med seg en bit av Rolls Royce-motoren som trofé.

Tilbake i England var Bjørn raskt på vingene igjen og ble etter hvert en erfaren krigsflyver med kapteins rang og mange raids bak seg. Etter invasjonen i Europa, under Ardenner-

Besøk av de kongelige: Kronprinsesse Märtha (1901 - 1954), kong Haakon (1872 - 1957) og kronprins Olav (1903 -1991) besøker den norske skvadronen i England.

Nede: De kongelige får følge av skvadronens maskot, geitebukken Mads.

offensiven i desember 1944, var han stasjonert ved Woensdrecht flyplass i Nederland, rett nord for Antwerpen. Og den 29. desember 1944 satt han ved spaken i sin Spitfire på tokt innover de okkuperte linjer. Men denne gangen vendte flyet ikke tilbake. Det ble truffet av granater fra en fiendtlig jager og styrtet.

Ironisk nok omkom Bjørn og ble begravet i det samme landet hvor han var født, i Belgia. Familien har siden funnet hans grav og han ligger nå gravlagt på Vestre Aker kirkegård.

Kilder:

Takk til Cecilia Ræder Heyerdahl for god hjelp.

Bjørn Ræders egen dagbok
Familien Ræders nedtegnelser
Artikler v/Per Bergsland og Lars Gyllenhaal.

Erik Dammann senior – motstandsmann og friluftsmann

Tekst: CARL HUITFELDT

Foto: Privat og Carl Huitfeldt

Erik Dammann er et navn de fleste kjenner, men det er også et navn solid plantet i vår bydel, og det er ikke bare én mann, men to – far og sønn. Erik Dammann d.y. er han som startet "Fremtiden i våre hender" – og har bodd femti år i Stjerneveien. Men denne gangen er det hans far Erik d.e. vi skal rette oppmerksomheten mot. Han er langt mindre kjent, men var en personlighet i strøket.

Erik Dammann d.e. var født i 1904, vokste opp i Hafrsfjordsgate på Frogner. Som ungdom var han en meget god idrettsmann, det var særlig friidrett og orientering, men også mye ski om vinteren. Han ble en ekte friluftsmann. Som voksen, i begynnelsen av 1930, begynte han som juniorpartner i farens forsikringsselskap Dammann & Co, og giftet seg med Gerd Muller. Etter tre barn, måtte de ut og lete etter en større bolig utenfor byen. Det fant de i 1939 på Gulleråsen, hvor de kjøpte det store huset i Stjerneveien 1. Familien, Erik, Gerd og barna Erik, Bjørn og Kitty, rakk knapt å flytte inn før

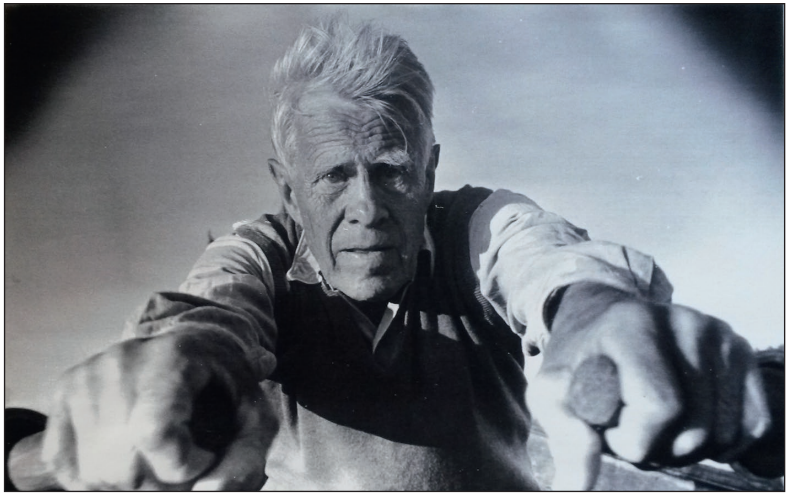

Erik Dammann d.e. var meget glad i å ro.

Stjerneveien 1, hvor familien Dammann bodde. Bildet er fra 1918.

krigen kom. Nå fulgte en tid med store prøvelser for dem alle. Ved krigsutbruddet ble de evakuert til Landåsen i Nordre Land, og far Erik meldte seg til hjemmestyrkene. Det ble en spennende og farlig tilværelse for ham, som også førte til at han ble mye borte fra familien på Gulleråsen. Erik ble grenselos og hjalp mange nordmenn, ikke minst jøder, over til Sverige. Han ble en viktig mann i hjemmefronten og en viktig mann å ta for tyskerne. Som en liten kuriositet kan nevnes at han skal ha tilbudt sin nabo Benno Ramson nede i Gulleråsveien hjelp til å flykte. Men han trodde ikke tyskerne ville ta ham, og tok ikke imot tilbudet. Til minne om ham er snublestenen som vi skrev om i forrige nummer av bladet.

Tyskerne stormet huset

Så skjedde det uheldige, at Erik Dammann ble avslørt, og tyskerne rykket ut først mot kontoret så hjem til huset i Stjerneveien. Dette var på ettervinteren i 1942. Erik d.y. husker godt den forferdelige opplevelsen da tyskerne kom stormende inn i huset med maskinpistoler og det hele. Faren hadde med et nødskrik klart å komme

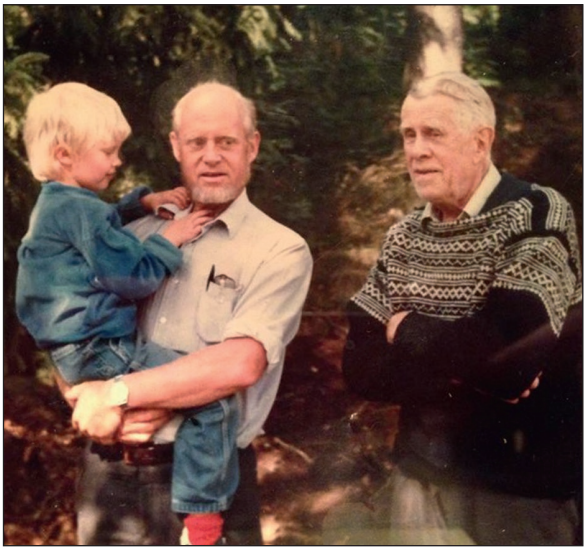

Tre generasjoner Dammann.

unna. Men da tok tyskerne med seg Gerd til Grini, foran øynene på barna. Huset ble sperret og plombert, og der sto barna helt alene. Naboene, Gunnar og Margrethe Amundsen i Gråkamveien, tok seg av dem og de fikk bli boende der. Det var bare så vidt de unngikk å bli sendt til en nazi-oppdragelsesleir, forteller sønnen Erik.

Endelig ved juletid 1942 slapp fru Gerd ut fra Grini, og hun fikk treffe barna igjen. Erik forteller at å møte henne da var et sjokk: Hun som før hadde vært god og rund, var så tynn at de ikke kjente henne igjen. Broren Bjørn skrek til – av sjokk! Så flyttet den lille familien opp i Gulleråsveien, hvor de fikk bo hos familien Gulbrandson, før de ble sendt på landet, til en annen gård på Fetsund. Erik d.y. kom på en gård i Fetsund. I Stjerneveien 1 bodde nå en tysk general. Far Erik hadde de ikke kontakt med før senere. Han dro over til Sverige hvor han deltok som troppssjef i de norske styrkene som dro gjennom Sverige og Finland og inn i Finnmark for å forberede frigjøringen av Norge.

Da freden kom måtte han bli igjen der oppe for å rydde opp, og så endelig sommeren 1945 fikk han treffe familien sin igjen. Det var et spesielt gjensyn mellom far og sønn; Erik d.y. som var tretten år da de forlot hverandre, var nå ett hode høyere og med voksen røst! Nå kunne også faren vise barna sine skjulesteder i huset. Erik forteller at faren hadde laget et imponerende system av hemmelige rom, hvor han ville ha tatt tilhold hvis tyskerne hadde dukket uforvarende opp i hjemmet.

Dammannløypa

Etter krigen tok Erik fatt på arbeid-

et i forsikringsbransjen igjen, men kontorsliting passet ham dårlig. Han fortsatte å dyrke sine friluftsinteresser, og det med stadig økende intensitet da han ble pensjonist. Det var spesielt fjellskiløping og overnattinger i snøhule han ivret for. Han gikk lange turer og utviklet masse spesialutstyr for uteligging vinterstid, delvis inspirert av sin venn Bror With. Erik Dammann gjorde mange lange turer og hadde et stort antall døgn ute i snøen. En av turene han tok alene som pensjonist, var fra Røros til Bø i Telemark, med alle overnattinger i snøhule! Han ble virkelig en autoritet på området, og som medlem av DNTs fjellvettkommisjon fikk han brakt mye av sin kunnskap her videre ut til folket. Også undertegnede husker og forbinder Erik med snøhuleturer. For sine barn og barnebarn la han et sterkt grunnlag for deres glede over å bruke naturen. Hjemme i nærområdene, var det ikke få stier og løyper han anla – i sitt eget nett. I alle fall noen av disse løypene, mellom Båntjern og Fuglemyra, er fortsatt i bruk. Erik døde i 1984, etter en strabasiøs rotur. Som et minne om Erik Dammann, foreslås at den fine stien som tar av til høyre nederst i Østre Vettakolløype og fortsetter opp til Fuglemyra, nå får hete Dammannløypa!

Stjerneveien 1. Familien Dammann ble tvunget til å forlate hjemmet under krigen. Bildet er fra september 2015.

Hvem? Hva? Hvor?

Av Seyna Sønnichsen

Foto: Oslobilder

Hvem: Charlotte Andersen.
Hva: Endelig har vi en kvinne som har fått en vei oppkalt etter seg.
Hvor: Vei på Vinderen.

Charlotte Andersen var litt av en personlighet, og hun hadde sine meningers mot. Charlotte var datter av den kjente topografiske forfatter og sorenskriver Jens Edvard Kraft. Hun ble født i 1822 i Kristiania, og ble 24 år gammel gift med generalkonsul Sev. Chr. Andersen, som i datidens Kristiania var en betydelig mann.

Høsten 1856 kjøpte de Tuengen gård. Konsulen tilhørte en gruppe forretningsfolk som kjøpte opp gårder og jordstykker, som senere kom andre til gode.

Men det man kanskje kjenner henne best for er den utrettelige plantingen av bjerketrær som til dags dato pryder vår bydel. Det begynte med Tuengen allé, som hun egenhendig beplantet i 1859. Den gangen var Bogstadveien kun ferdig til Majorstuen. Og da Sørkedalsveien kom senere, ble det også laget vei fra Tuengen gård og ned til den nyanlagte veien. Da gården gikk ut av familiens eie i 1919 hadde alle skjøter fått en tinglyst erklæring om at trærne i alléen ikke måtte røres. Men det var ikke bare i vår bydel at beplantning ble foretatt. I 1872-73 plantet fru Andersen en sammenhengende allé fra Bogstadveien til Blindernveien. Denne beplantningen ble laget i fellesskap med Fridtjof Nansens mor,

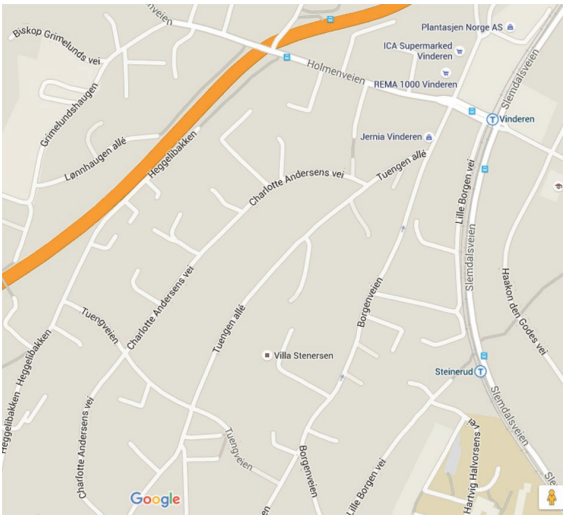

Charlotte Andersens vei går fra den kinesiske ambassaden og ned mot Borgen.

Charlotte Louise Andersen, f. Kraft. ca 1860.

som den gangen bodde på Frøen gård.

I det sosiale liv var hun godt kjent. Det ble alltid liv og diskusjon omkring henne. Hun pleide å si at det menneske som ingen fiender har er intet verd. Politisk interessert var hun i høy grad. Hennes mann var konservativ, men Charlotte selv sto nærmere de frisinnede partiene. Hun var en mangfoldig håndverker, og i mange år drev hun løvsag arbeid. Da hun var 83 år gammel ga hun undervisning i bokbinderi, og en sangforening hadde jevnlig øvelser hjemme hos henne.
Tuengen gård var kjent som et gjestfritt hjem. Om sommeren ble parken rundt gården åpnet for publikum, slik at foreninger og andre kunne samles der. For like sikkert som hun hadde trofaste venner, som elsket og beundret henne, hadde hun også dem som tok kraftig avstand fra hennes sterke engasjement. Hun kunne sikkert gjøre den danske dikter Kaalunds ord til sine. »Ja, hvis til raads jeg spurgte den og den og lyttet efter hva de mange mene, men jeg har mod at danne meg alene mitt syn på livet».
I år 1900, et år etter hennes manns død, stiftet fru Andersen et legat til fordel for arbeiderne i Vestre Aker. Legatet hadde en kapital lik kroner 10.000 og med et grunnstykke på ti mål. Hensikten med etableringen av legatet var å skaffe småkårsfolk egne hjem. Lånene var rentefrie og avdragene lempelige.
Som husmor for mange tjenere og gårdsfolk styrte fru Andersen fast og omsorgsfullt. Det var mange mennesker, i en vanskelig tid, som fikk husrom og støtte på Tuengen gård. De reiste derfra med nytt mot og nye krefter. Fra dem og mange andre ville hun ikke motta noen takk, men har helt åpenbart beholdt en plass i deres hjerter.

Kilder:
«Urd» og «Husmoderen», datidens ukeblader

Forlystelser på Bygdøy

Tekst: Finn Holden

Foto: Bilder fra boken

Herman Berthelsen har skrevet en rekke kulturhistoriske bøker med humoristisk tilsnitt, som «Sirkus i Norge» og «Skjeggete damer og siamesiske tvillinger». I år har han kommet ut med «Forlystelser på Bygdøy». Det er en morsom bok om forlystelser gjennom 150 år.

I denne tiden måtte folk reise med båt, ofte med robåt fra Pipervika, for å komme til forlystelsene. Likevel strømmet tusener hver kveld for å komme til revyene på Bygdøy Sjøbad, Bygdøynes Bad og Tivoli på Frederiksborg. Toppen av besøk var i 1869 da foreldrene til kong Håkon 7. giftet seg. Da møtte hele 14 000 til bryllupet på Oscarshall. For å få båtskyss måtte de første

Frederiksborg.

Söndagen den 1ste August foretager undertegnede

Julius W. Moyel

den sidste Luftreise,

saafremt Veir og Vind tillader det med min kolossale Silke-Luftballon, kaldet Samson.

Opstigningen skeer som Sömand, og vil forinden den stiger svæve omkring, smaa Blomsterbuketter blive kastede ned til Publikum, ligesom der ogsaa vil blive sendt smaa Balloner op af de nærmest omkringstaaende Damer. En af Ballonerne vil gas op med en Kurv med en Faldskjærm, som, efterat Ballonen er gaaet fra Faldskjærmen, 2 Duer flyve ud af Kurven.

Fyldningen tager sin Begyndelse Kl. 4, og Opstigningen foregaar omtrent Kl. 6.

Adgangspriserne er for 1ste Plads 48 Skill., 2den Plads 24 Skill. og 3die Plads 12 Skill.; Börn det Halve.

Billetter kunne erholdes i Kaffé-Salonen hos Hr. Figer, hos Restauratör Lütken og hos Hr. Nielsen i Logen, samt ved Opgangen til Frederiksborg fra Söen, saavelsom ved Hovedindgangen fra Kjörevelen.

Det Nærmere erfares af Plakaterne.

Ærbödigst

J. W. Moyel.

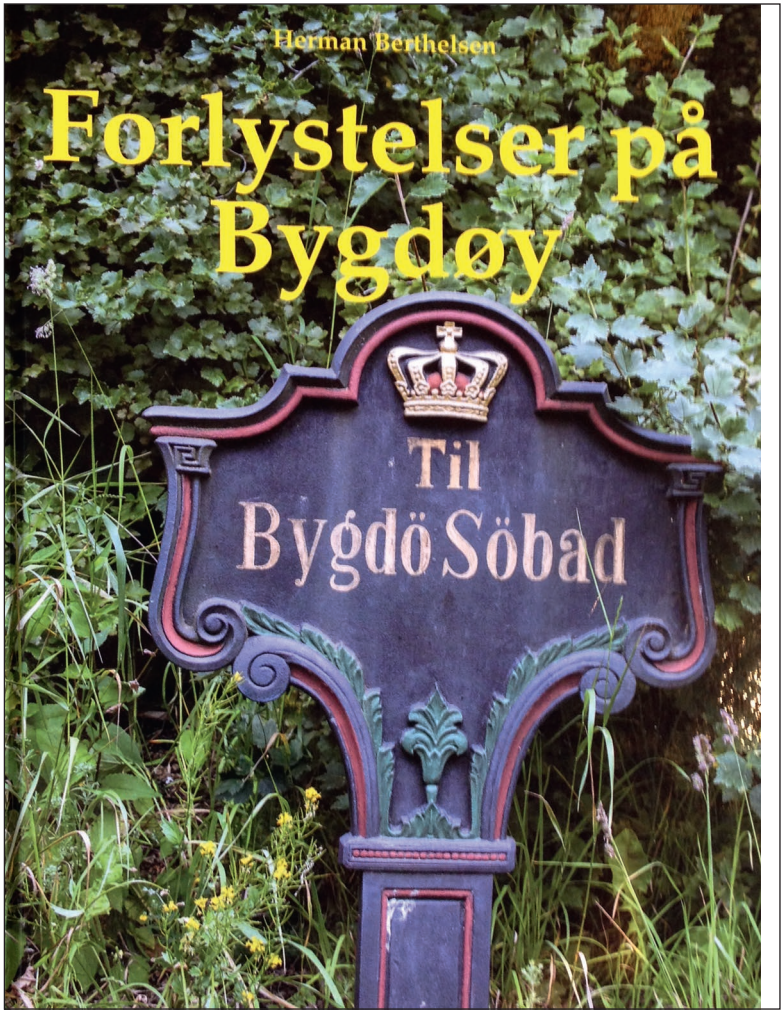

Herman Berthelsen har skrevet en fornøyelig bok om forlystelser på Bygdøy.

fremmøtte ta båten tidlig på dagen for å være sikre på å komme til festen kl. 17.
På Fredriksborg Tivoli var det ballongoppstigninger, konserter og sommerrevyer. På Bygdøy Sjøbad var det i 1850-årene badeanlegg med badekummer for damene mens herrene kunne bade fra stranden. Få kunne svømme, så de første svømmekursene ble holdt her. I 1890-årene var det konserter

med Eldorado Orkester ledet av kapellmester Th. Løvstad. Einar Rose opptrådte i 1930-årene med en serie sommerrevyer «Gøy på landet», «Brøl Oslo», «Teppet er oppe» og «Sol i høyden». Her opptrådte en rekke av våre mest kjente revykunstnere: Leif Juster, Lalla Carlsen, Kari og Ernst Diesen, Jens Book-Jensen og Arvid Nilssen.
Året 1938 var det siste året det var sommerrevy på Bygdøy Sjøbad. Skuespillerne ble slitne av å spille revy både på Chat Noir og på sjøbadet. Etter Andre verdenskrig forsøkte man å få i gang revyer på Bygdøy, men nå var ikke interessen så stor lenger. Det var blitt bedre underholdningstilbud inne i byen, og badevannet på Bygdøy var ikke lenger like fristende.
På Bygdøynes Bad kom den svenske revystjernen Ernst Rolf år etter år. Ett år var det så mye publikum at da de sto på bryggen og ventet på fergen tilbake til byen, brast bryggen under vekten. Ernst Rolf kastet seg ut i vannet og reddet en del av damene, mens herrene måtte klare seg selv. Bygdøynes Bad holdt det gående inntil Framhuset ble bygd på tomten i 1935.
I 1885 ble verdensmesterskapet på skøyter arrangert i Frognerkilen med start rett nedenfor Oscarshall. Banen var 1400 meter i omkrets og skulle gås tre og en halv gang. Favoritten var den 29-årige Axel Paulsen, som opprinnelig hadde startet som kunstløper og gitt navn til kunstløpsuttrykket «dobbelt axel». Han hadde i mange år brukt Frognerkilen som treningsbane, som tusenvis av skøyteløpere fra Bygdøy og Oslo. Sportsstevnet begynte kl. 13 midt i uken. Likevel var det møtt fram 20-30 000 tilskuere. Axel Paulsen ble verdensmester og vant førstepremien på 100 engelske pund.
Ingen bok er uten feil. Kong Håkons far var Frederik VIII, ikke Christian VIII, og det var Aker herredsstyre som drøftet protestene fra Hukselskapet om bråk fra Fred–riksborg, ikke Akershus herredsstyre. Men dette er småtterier.
Boken er full av bilder og tegninger om underholdningslivet på Bygdøy. Boken anbefales varmt.

Frederiksborgs
Sommer-Theater & Tivoli.
Under Direktion af Professor H. Cottrely
Ulgjenkaldelig sidste og Afskeds-Forestilling
gives Söndag den 22de Juli
til Benefice for Semi og Georg Cottrely.
Til denne Benefice vil de to Beneficianter for 1ste Gang herl Norge give det store
Kjæmpespring
over hele Theatret af 25 Fods Bredde.
I Anledning af denne store Benefice-Forestilling haaber jeg et rigtig talrigt Besøg.
Ærbødigst
H. Cottrely.